

Dragan Matić

“GLEDALIŠČA KOT TAKA PO SVOJEM POSTANKU NIMAJO KULTURNEGA POMENA...”

Janez Evangelist Krek

*Kultura in politika na Kranjskem ob prelomu stoletja, s
posebnim ozirom na gledališče in kinematograf*

Francoska revolucija, ki je prinesla demokracijo in nacionalizem, je vplivala tudi na podobo kulture, ki je dotlej enovita počivala v varnem naročju katoliške Cerkve. Medtem ko sta posledice razširitve svobodomiselnosti tja do šestdesetih let 19. stoletja v naših krajih brzdala reakcija in absolutizem, pa sta “demoni” - politična svoboda in nacionalizem - toliko bolj pospešeno zdijvala v drugi polovici prejšnjega stoletja.

Na kulturnem področju so bile posledice na dlani: izobražence, ki do tedaj - bolj ali manj - niso stali v nasprotnih taborih, je skrivnostna sila narodnega osvobodilnega boja napotila ne samo v sovražne si politične stranke, pač pa tudi v različne kulturne institucije in društva. Časi humanistov in romantikov, ki niso bili obdareni s strastjo nacionalne ljubezni oz. fanatične privrženosti neki politični smeri in ki so jim zgodovina, jezikoslovje, ljudska poezija... pomenili le pot do romantičnega ideala, ki ga je treba iskati v preteklosti, predvsem pa v neskarjenem ljudstvu, so bili dokončno mimo.

V zvezi z zgoraj omenjenimi dogajanjem sta na kranjskem kulturno-političnem področju potekala dva pro-

cesa delitve, ki sta imela za cilj, v naših krajih ustvariti novo kulturno podobo. Prvo razdvajanje na kulturnem področju, ki je imelo svoje korenine v narodni prebui iz konca 18. in prve polovice 19. stoletja, je intenzivnejše potekalo od šestdesetih do začetka sedemdesetih let prejšnjega stoletja. Ustanovitve Narodne Čitalnice (1861), Južnega Sokola (1863), Slovenske matice (1863/1864), Dramatičnega društva (1866), Glasbene matice (1872)... predstavljajo protiutež nemški Kazi-ni, Turnvereinu, Theatervereinu, Philharmonische Gesellschaft... in so izraz težnje po graditvi lastnih nacionalnih kulturnih institucij oz. društev. Razpor, ki je ob prelomu stoletja med Slovenci zavladal na političnem področju, je bil očiten tudi na kulturnem. Žalostne posledice političnih spopadov so se kazale v prenehanju sodelovanja klerikalcev (oz. v njihovem izganjanju) pri delu nekaterih dotlej skupnih kulturnih institucij in društev. Narodna Čitalnica, Sokol, Slovenska matica, Glasbena matica, Deželno gledališče/Dramatično društvo, Slovenska filharmonija, Ciril Metodova družba... so bila torišča slovenske kulture, ki so do prve svetovne vojne - eno prej, drugo kasneje - izgubila vsenarodni značaj, postala domena liberalcev in ostala brez vsake deželne podpore, saj so večino v deželnem zboru od l. 1908 tvorili poslanci SLS. Klerikalci so z ustanavljanjem svo-

jih društev in zidavo lastnih kulturnih hramov (Ljudski dom, Rokodelski dom) izvedli pravzaprav podoben proces, kot je bilo razdvajanje na nemško in slovensko kulturo iz druge polovice 19. stoletja. Razlika je bila v tem, da je tokratna kulturna delitev potekala znotraj Slovencev, povzročila pa jo je rekatolizacija, t.j. poskus, da bi z demokratičnimi sredstvi (splošna volilna pravica) in hkrati agresivno ter ostro "ločitvijo duhov" dosegli podobne pozicije, kot jih je katoliška Cerkev v javnem in kulturnem življenju imela v prejšnjih dobah. "Po zamišljenih papeža Leona XIII. naj bi do novc krščanske družbe prišlo postopoma...", tako da bi se: "...katoličani organizirali v stranke in najraznovrstnejša združenja, da bi mogli prek njih postopoma prekvasiti oz. pokristjaniti področja javnega in zasebnega življenja..." ter bi tako ustvarili "novo krščansko družbo prihodnosti".¹

Ustanovitve Leonove družbe (1896), ki je postala neke vrste protiutež Slovenski matici, nastanek Orla (1906) kot odgovor povsem liberalnim Sokolom, pretenzije pevskega društva Ljubljane, da bi kot glasbeni zavod postal konkurenca Glasbeni matici, klerikalni poskusi na gledališkem področju z Ljudskim odrom², preureditev Slovenske katoliškosocialne zveze v mrežo kulturno-prosvetnih društev, ki so obvladovala predvsem podeželje (1902)..., so bili tako konkreten izraz težnj, da bi dekadentno, liberalno in brzobožno meščansko kulturo zamenjali s katoliško in ljudsko - ali kot se je izrazil Aleš Ušeničnik: "...kultura ne bo več učiteljica ateizma in naturalizma, temveč bo, kakor je po svojih resničnih prvinah izšla iz Boga, tako tudi človeštvo vodila k Bogu...".³

V takšni situaciji so na Kranjskem, posebej pa v Ljubljani, nastali trije kulturno-politični tabori: slovenski klerikalci in liberalci ter Nemci.⁴ Med njimi je potekal boj, v katerem meje med politiko in kulturo nikakor niso bile jasno začrtane.

Gledališko vprašanje je bilo v času, o katerem je govorila, izrazito v ospredju. Značilen je politični pakt med slovenskimi liberalci in Nemci (sklenjen v začetku l.

1896), v katerem so Nemci v zameno za svojo partnerstvo od slovenskih liberalcev - poleg ostalega - dobili predvsem stalno deželno podporo za nemško gledališče, njihov eminenten interes. Deželno gledališče - tako slovenski kot nemški del - pa je bilo deležno izrazite nenaklonjenosti klerikalcev in katoliške Cerkve. S cerkvene strani bolj zaradi tega, ker so se z gledališkega odra velikokrat širili svobodomiselni nazori in letele zbadljivke na račun Cerkve, ravno tako pa tudi zato, ker je bilo veliko število predstav "nemoralnih in pohujšljivih", tako spričo pikantnih vsebin kot večkrat pomanjkljivo oblečenih igralk. Klerikalna stranka je sicer poudarjala prav iste "pomanjkljivosti" gledališča, ki jih je naštevala njena mati katoliška Cerkev, vendar se zdi, da jo je bolj motilo gledališče kot institucija, v kateri o vsem, predvsem pa finančnih transakcijah, odločajo njihovi sovražniki liberalci. Ob vsem ne smemo pozabiti na vlogo države, ki je preko ostrega očesa cenzorja skrbela, da se gledalci le ne bi preveč moralno pohujšali, dobili kak antinemški navdih in da se ne bi na odru povedalo nečesa, kar bi pretirano razjarilo cerkvene dostojanstvenike.

O vseh omenjenih momentih, ki so bili značilni za stališča strank, se je govorilo na zasedanjih deželnega zbora. Na februarjemskem zasedanju l. 1896 je klerikalni poslanec Kalan, denimo, nasprotoval predlogu finančnega odseka, da se nemškemu Theatervereinu dodeli enaka podpora (6000 kron) kot slovenskemu Dramatičnemu društvu in zahteval, da se podpora za izvajanje slovenskih predstav dodeli v višini 8000 kron, za nemške pa le 2000 kron. Argumenti so bili: Nemcev je v deželi le 5% in so gospodarsko dobro stoječi, zato ne rabijo podpore; slovensko gledališče pa je šele v razvoju in potrebuje sredstva za prevode in spodbujanje pisanja novih dramskih del, česar nemško ne rabi, predstave v obeh ljubljanskih gledališčih pa služijo le petičnežem v zabavo in kratek čas in "...človek ko celi dan trpi in dela ne išče potem še tudi zvečer prilike, da bi mučil svojega duha...". Kalan je posebej okrcal nemško gledališče, ki nastopa "...z igrami nekaterih modernih pisateljev, kakor Ibsena in Sudermanna...", s katerimi da se ne more sprijazniti nihče "...kdor ima še količkaj krščanskega prepričanja...". Tem predlogom se je postavil po robu Tavčar ter obtožil klerikalce, da so na vseh svojih zborovanjih načelno proti gledališču in da ga hočejo uničiti. Po njegovem mnenju je bil njihov predlog le slepilo - če bi liberalci glasovali za njega, bi razdražili Nemce, ti pa bi naslednje leto predlagali, da se sploh nobenemu gledališču ne dodeli podpore, kar bi nato klerikalci z veseljem podprli. Zato je Tavčar pribil: "...glasovali bomo, kakor v zadnjih šestih letih, tudi danes zato, da obe društvi dobita jednaki podpori, ker sta jih obe potrebni. To pa storimo samo zategadelj, ker hočemo preprečiti, da ne bi gledališče

¹ Jožko Pirc, *Utopija "nove krščanske družbe"* - zbornik Cerkev kultura in politika 1890 - 1941, Ljubljana, 1993, str. 109-110.

² Že od 1899, posebej pa v sezoni 1911/12 po prezidavi Ljudskega doma.

³ Jožko Pirc, *Aleš Ušeničnik in znamenja časov*, Ljubljana, 1986, str. 151-152.

⁴ Socialdemokratskega tabora - kljub temu, da je imel npr. Erbin Kristan vidno vlogo v gledaliških zadevah - ob tej priliki posebej ne bomo omenjali, saj je bil njihov vpliv na usodo deželnih institucij zaradi njihove neprisotnosti v deželnem zboru sorazmerno majhen.

prišlo v Vaše roke in v tak položaj, da bi ga popolnoma zadavili, kakor bi ga radi...".⁵ Predlog liberalnonemške koalicije je bil seveda izglasovan.

Občasno pa so slovenski klerikalci in liberalci vendarle imeli skupno stališče v gledaliških zadevah, posebej kar zadeva obsojanje neumnosti, ki jih je zagrešila cenzura. V razpravi o finančnih zadevah gledališkega zaklada februarja 1898 se je zopet pritoževal kanonik Kalan. Društvo Krščanska delavska zveza je hotelo igrati staro, znano igro "Nemški ne znajo", ki so jo igrali že v času Čitalnic, torej "...še v tistih časih, ko so se Slovani v Avstriji oficijelno pritiskali na steno...", pa jo je c. kr. deželni predsednik Hein v letu 1898 prepovedal, ker si je mislil, da bi utegnili povzročiti politične demonstracije. Deli teksta, ki bi to po Heinovem mnenju lahko povzročili so npr. bili: "To je nadloga! Ljudje menda mislijo, da mora povsod vsakdo nemški znati...", "Zakaj nam gosposke ne pišejo slovenski?", "Ne umem, zakaj take nenavadne besede pišejo vam kmetom! Saj jih še navaden Nemec ne ume...", "...kriva je gosposka, ki mi pošilja venomer le nemška pisma, čeravno sem jo že več ko stokrat prosil slovenskih, ker nemški ne znam niti brati, niti govoriti, razumim komaj par besedi...". V Ljubljani se česar takega ni smelo povedati. Kalanove proteste so odobraval klerikalni in liberalni slovenski poslanci, pa tudi poslušalci na galeriji, razburili pa so deželnega predsednika Heina. Ta je izjavil, da se je ta igra hotela uprizoriti zato, da bi potem med občinstvom prišlo do demonstracij. Kalan naj bi Heinu tudi izjavil, da je bila prepoved igre vzrok demonstracij, do katerih je nato prišlo v Zvezdi. "Več besed, jaz mislim, da govor gospoda kanonika Kalana ni vreden!", je oholo zaključil deželni predsednik Hein. Te besede so navdušile nemške poslance - posebej grofa Barbota, ki je zadovoljno klical: "Ausgezeichnet! Wieder einmal abgeführt worden, der Schuft!" -, revortirale pa vse slovenske poslance, ki so protestirali proti takemu poniževanju narodnih zastopnikov...⁶

Tudi naslednje leto je pri sprejemanju podpore za gledališče klerikalni poslanec Kalan nastopil z enakimi argumenti proti financiranju nemškega gledališča. Trdil je, da to še posebej ne rabi podpore "...glede na to, da

Igralci slov. gledališča pred nekaj leti.

Pesem:

Oj nekdej v starih časih
je res prav lušno bilo.
Nar. pesem.

Igralci slov. gledališča v sedanjih časih

Pesem brez besedi:

-----?
Slov. kulturna pesem.

ima bogato teto na svojej strani, kranjsko hranilnico, ki ga bogato podpira, kakršne tete slovensko dramatično društvo žalibog nima...". Spet so klerikalci ponujali liberalcem naj glasujejo proti podpori nemškemu gledališču, v zameno pa da bodo oni glasovali, naj se da slovenskemu 3000 kron več. Posebej je bil ta predlog baje umesten, ker so v nemškem gledališču uprizarjali za Slované in Slovence žaljive igre: "Žaljiva predstava je bila nemška jubilejska predstava... izbralo je vodstvo po deželi subvencioniranega nemškega gledališča obiskurno dramatično delo barona Bergerja, v katerem je vsaka druga beseda "deutsch", "deutsch" in zopet "deutsch". Celi večer je kar grmelo o "deutsche Kraft", ki je uničila slovansko silo, in Rudolf Habsburški se je rotel in rotel, da naj skrbi, da ostanejo njegovi potomci

⁵ Obravnave sej deželnega zbora Kranjskega zv. 39 - seja z dne 11. februarja 1896.

⁶ Prav tam, zv. 39 - seja z dne 21. februarja 1898.

“deutsche Fürsten”, “deutsche Pflüger” in tako dalje. Vmes pa so švigali “Heil” kliei otročaje v iz parterja, in nemški nacijski duh je ležal nad odlično družbo, ki se je zbrala ta večer v deželni gledališču. Prav nič se ne bi čudili, če bi bil ta večer zasedel deželne vlade ložo gospod Sehönerer... Čudimo se samo eenzorju pri e. kr. deželni vladi: slovensko igro desetkrat prebere prej, ko jo iz rok da. Tukaj, ko smo slavili svojega avstrijskega vladarja, se je pa dopustila igra, ki je morala žaliti vsacega Slovenca, prav tako, kakor bi bila Ljubljana nemško gnezdo...”⁷ Deželni predsednik Hein je te obtožbe zavrnil z nesramno trditvijo, da je igra v eeloti ustrezala zgodovinskim dejstvom, ta pa da ne morejo nikogar žaliti. Hribar, ki je sicer prav tako kot Kalan obsojal omenjeno velikonemško igro, je vse predloge klerikaleev zavrnil in jih obtožil, da njihova navidezna skrb za višjo podporo slovenskega gledališča nima iskrenih nagibov. Hribar je razložil, da netaktnost “nemškega gledališkega podjetništva” še ne pomeni razveljavitve njihovega dogovora z nemško stranko, saj jim je ta ponudila pomoč pri gledališkem vprašanju, ko so jim jo “krvni brati” - slovenski klerikalei odklonili. Klerikalnega govornika kanonika Kalana je označil za marioneto: “...predno sem prišel sem na poročevalčvo mesto, videl sem tistega “svetega duha”, ki ga je prišel navdihovat in zato ne verujem, da bi bile njegove besede odkritosrčne.” Kdo je bil ta “sveti duh”, je Hribar razkril čez nekaj stavkov: “...Le jedno še obžalujem, da pri tej debati vidim navzočega v tej visokej zbornici presvetlega gospoda knezoškofa in silno obžalujem, da je celo njega pridobila stranka za to, da je prišel k tej razpravi v zbornico...” (Škof Jeglič se namreč, čeprav je bil kot virilist član deželnega zbora, običajno ni udeleževal zasedanj - op.a.)

Zadnja Hribarjeva izjava je izvala val navdušenja na desni in središču, mestih, kjer so sedeli liberalci in nemški veleposestniki, in splošno ogorčenje na levi - ki so jo zasedali klerikalni poslanci, prav tako pa med gledalci na galeriji. “Sveti duh” pa je začutil potrebo, da poslanec opozori na pošast nemorale, ki le prevečkrat gnezdi na gledališkem odru. Virilist knezoškof dr. Jeglič: “Prav hvaležen sem gospodu poročevalcu, da me je prisilil, povedati razloge, zakaj sem se hotel udeležiti današnje seje... Gotovo je dramatična umetnost vsakemu narodu potrebna... ker je dramatična umetnost narodu v korist in spada med točke, ki so važne za razvitek naroda, je prav, da narod prispeva, naj se dramatična umetnost razvije. To pa moremo dopuščati sa-

mo pod enim pogojem, in to sem hotel povedati, namreč pod tem pogojem, da se dramatična umetnost razvija na tak način, da se nikjer ne kršijo zapovedi Božje, ki niso drugega nego naravna postava, ki je vsakemu človeku, tudi nekristjanu, globoko v sree zapisana. V našem času pa se mnogobrojne predstave, kakor sem čital in tudi sam videl, sučejo ravno v onem krogu, ki je prepovedan po Božjih zapovedih, zlasti po peti, šesti in osmi. Če se jih človek udeležuje, morejo mu obujati počutnost in omamljati ono duhovno moč, ki človeka usposabljuje gledati one vzvišene resnice o zadnjem cilju človeka in človečanstva.

Prišel sem v Monakovem v neko opero. Bilo je tam vse lepo, nič ni bilo nedostojnega, ali dobil sem to pričanje, da človek, ki se predstav čisto udeležuje, po malem izgublja smisel in razumnost za večne resnice in zadnje namene človečanstva. To sem hotel najprej omeniti, sedaj pa naj povem, zakaj sem danes prišel v sejo, ko se gre za gledališče v Ljubljani. Jaz nisem bil v gledališču, ali večkrat čitam izvestja v “Slovencu” in “Slovenskem narodu” in reči moram, da sem glede na to, kar sem čital, moral mnoge komade obsojati iz dna srea. Bilo je marsikaj preveč nevarno že za igrance, ki so v nevarnosti, da prestopijo naravni zakon in zapovedi Božje; nevarne pa so tudi za poslušalce, zlasti mladež da se spodbujajo čez meje naravne postave. To se mnogokrat zgodi, kakor morem posneti iz izvestij in referatov v slovenskih listih. Vprašanje je sedaj ali je res narodu dolžnost, da podpira to, kar je grešno, kar je proti Božjim postavam? Jaz mislim, da bi smeli za gledališče, bodisi slovensko ali nemško, votirati podporo samo, ako se napravi opomba, da se dovoli podpora pod tem pogojem, ako se bode od strani vodstva strogo gledalo na to, da se v predstavah nikjer ne bo kršila naravna postava, katere se mora držati vsak človek, tudi nekristjan. Reči moram, da sem se naravnost zgražal, ko sem bral o Zagrebškem salonu umetnosti in mnogih ondontnih nepopisljivo nesramnih slikah. Čujem, da nameravajo izložiti jih tudi v Ljubljani. Dotične oblasti bi prosil, da tega ne pripuste, razun pod pogojem, da se nesramne slike ne prinesejo sem... Dogovoril se nisem z nikomer in kar se tiče glasovanja, ne bom glasoval ne za podporo ne enemu ne drugemu gledališču. Gospode vseh strank pa prosim, da pazijo na naravni zakon in zapovedi Božje in dovolijo podpore le pod pogojem, da se oboje ne bo kršilo. Počutnost, mesenost so zla, pod katerimi že tako dosti trpimo...”⁸

⁷ Prav tam, zv. 40 - seja z dne 23. marca 1899; pravkar citiran tekst je del članka, ki je izšel v liberalnem Slovenskem narodu 7. 12. 1898, v deželnem zboru pa ga je prebral klerikalni poslanec Kalan, ko je liberalce prepričeval, naj ne odobrijo podpore nemškemu gledališču.

⁸ Prav tam, zv. 40 - seja z dne 23. marca 1899, str. 90-91; deželni glavar, ki je vodil zasedanje je ob koncu tega govora omenil, da je sicer škof Jeglič v svoji razpravi močno presegel okvire zadane teme, a ga zaradi spoštovanja do njega ni hotel prekinjati.

Obupani pozivi škofa Jegliča do l. 1908 - ko so oblast v deželi prevzeli klerikalci - v deželni zboru sicer niso obrodili sadov, toliko bolj pa jih je upoštevala državna cenzura, ki je skrbela, da se gledalcem ne bi "obujala počutnost" in "omamljala duhovna moč, ki človeka usposabljuje gledati vzvišene resnice o zadnjem cilju...". S tovrstno cenzuro pa nikakor ni bil zadovoljen liberalni deželni poslanec Tavčar. Njegov nastop na zasedanju deželnega zbora l. 1900, ki je takrat poslance veselo zabaval, nam govori o prav groteskno-komičnih razmerah na tem področju: "Pri nas v Avstriji, kakor je znano, uživamo na papirju veliko svobodo, ki je zajamčena v temeljnih zakonih, ki pa takoj izgine s površja in se v nič raztopi, če le kak kardinal kje kihne ali pa se kak škof pri kakem ministru oglasi. (Poslanec Kalan: "Brez škofa ne morete nobenega govora spustiti! To je že manija".) Seveda ne, ker ta škof venomer sili v ospredje, in opravičeno je torej, da se o njem govori. Sicer pa bo gospod Kalan imel pozneje priliko, mi odgovarjati, če bo hotel.

Torej pri nas teoretično velja svoboda, v praksi pa uživamo tako malo svobode, da morda nobena država ne tako malo. Pri nas je stvar za oblastnije jako pripravna. Temeljni zakoni sicer veljajo, ali tik teh zakonov pa veljajo iz časov od leta 1850. do 1860. cesarske naredbe, s katerimi se lahko cela ustava, na katero smo ponosni, od slučaja do slučaja zopet vduši.

V tem oziru je karakteristično to, kaki predpisi se v veljavo spravljajo glede gledaliških predstav, oziroma kako postopa in sme postopati pri nas gledališka cenzura. Imamo sicer svobodo mišljenja, svobodo prostega razvitja na umetniškem polju, ali kadar hoče kak umetnik svoj proizvod praktično uveljaviti, je takoj vlada z zastarelim gledališkim redom iz leta 1851. pri rokah, da dotični umotvor obstriže in obrije ali osmоди, tako, da od prvotnega umotvora skoraj čisto nič ne ostane. Jaz bi o teh stvareh ne govoril, pa v zadnjem času je naša gledališka cenzura postala že tako nadležna in sitna, da je v resnici skrajni čas, da se temu duševnemu terorizmu nekoliko upremo. ...hočem iz cele vrste pritožb in detajlov, ki so se mi podali, navesti samo nekoliko slučajev. ... kar se pri nas godi, presega vse meje, to je naravnost - če smem tako reči - otročje in nekaj tacega, s čimer se ne doseže tisto, kar se hoče doseči, temveč se le duhovi po nepotrebnem razburjajo. ... Predvsem je naš gledališki cenzor silno moraličen človek, tako moraličen človek, da se bom jako čudil, če ga po njegovi smrti ne bodo slovesno svetnikom proglasili. Tu se mi je povedal slučaj, katerega hočem navesti - če se bo zahtevalo, navedem lahko tudi priče - da se bo videlo, kako da skrbi ta cenzor naše slavne vlade za moralo. Slučaj se izjemoma tiče nemškega gledališča. Kakor veste se jc pred kratkim tu v Ljubljani predstav-

ljala "Lepa Helena", torej igra, ki ni posebno moralična in katera bi se končno, če bi se hotelo, mogla v celoti prepovedati. No naš cenzor je ni prepovedal, vendar pa je imel grozovitc skrbi za moralo. Pripoveduje se, da je pri predstavi tičal za kulisami ter pazil, da se dotična lepa Helena morda preveč ne razkrije pred občinstvom. Potem pa, ko je bila igra v lepem tiru, je, kakor se mi je iz verodostojnega vira povedalo, ta mož, ki je polen skrbi za moralo, pritekel v parter in strahopezljivo vprašal: "Hat man vielleicht zuviel gesehen?", nakar je naravno dobil odgovor: "Nein, wir hätten noch mehr sehen wollen." Še vse drugače kakor pri nemških igrah pa se postopa pri slovenskih. ... Ko se je v slovenskem gledališču predstavljal Hamlet, je cenzor staknil, da je Shakespeare v mnogih ozirih nekaj tacega spisal, kar ne ugaja naši deželni vladi. ...jeden najlepših prizorov v Hamletu... je tisti, ko pri igri kraljevič Hamlet leži pred Ofelijo in jej hoče glavo položiti v naročje. ... Ali naša slavna cenzura je tisto sceno črtala in kraljeviču prepovedala, da ni smel glavo položiti v naročje svojega dekleta in da javno ni smel povedati, da je jako prijetno ležati pred nogami svoje ljubice!

Še veliko hujše je cenzura postopala glede naših "Rokovnjačev"... Črtal se je stavek: "Vino bova pila še danes, kakor Adam in Eva, ko sta pod figovim drevcesom sedela in sladko vince iz okrogle buče pila." Na celi tej stvari, če se izvzame figovo drevce, iz čigar perca se je naredila prva ženska obleka, ni ničesar sumljivega, kvečjemu, kakor rečeno, se je odstavek črtal morda res zaradi "figovega Drevcsa". Dalje je cenzura črtala stavek: "Oj ti rebro Adamovo, da bi te bil Bog pri miru pustil". To, ali naj bi bil Bog Adamovo rebro bolje pri miru pustil, je vendar stvar subjektivnega prepričanja in nič takega, kar bi se moralo črtati. Če bi Bog slučajno ne bil vstvaril prve žene iz rebra Adamovega, bi si bil pač kako drugačc pomagal, govoriti o tem pa je dopustno, ker to ni nič nemoraličnega.

Dalje se jc črtal odstavek: "Adam in Eva sta vendar tvoja roditelja. In moja sta tudi in še fajmoštrova, čc malo čcz hrbet nazaj pogledamo." Tudi ta stavek ni našel milosti pred cenzuro. Ali misli morda cenzura, da ljudje ne smejo vedeti, da izhajajo od Adama in Eve tudi župniki?... Takih slučajev, visoka zbornica, bi se dalo šc obilo naštetih..."

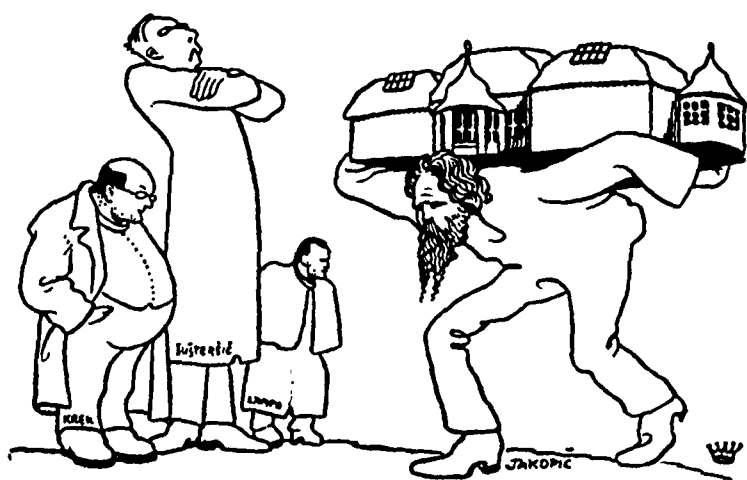
Bolj ko so leta tekla, bolj odkrito so klerikalci nasprotovali gledališču. Leta 1905 jc v deželni zboru dr. Šušteršič jasno povedal: "Res je sicer, da imajo gledališča vobčc neki kulturni pomen, akoravno se kulturni pomen gledališč včcinoma visoko preccenjuc. Z obžalovanjem se mora konstatirati, da osobito kulturna stop-

⁹ Prav tam, zv. 41 - seja z dne 11. aprila 1900.

nja provincijalnih gledališč silno pada v zadnjem času... kadar se igra kaka klasična igra, ki res stoji na visokem etičnem stališču, ko je mogoče, da si občinstvo ublaži srce, izbistri um in se povzdigne iz vsakdanje mizerije na višje stališče, takrat je gledališče prazno; kadar se pa igra kaka druga igra, ki uprizarja kak tendenčni, - ne vem ali smem sploh rabiti ta izraz, - umotvor, kaka igra, kjer se morebiti uganja še nekoliko pornografije ali kaj podobnega in kjer se daje prilika, gledati veliko nuditet, takrat je gledališče natlačeno... Gledališka podpora na eno in drugo stran za slovensko, kakor za nemško gledališče, je žalibog - in to je gotovo ena najmanj častnih strani v zgodovini deželnega zbora vojvodine Kranjske, ta gledališka podpora ni nič dru-

la!") stoji še danes na istem stališču kot 1894., ko smo imeli burne deželnozborske volitve... takrat je ta stranka stopila na "Plattform" in izdala takozvan volilni program. Glavna točka tega volilnega programa je bilo ravno vprašanje slovenskega gledališča... Jaz ponavljam, da se je takrat z vso strastjo napadalo slovensko gledališče, da nima nobene pravice, da se podpira od dežele, skratka, pela se je grobna pesem nad slovenskim gledališčem... O gledališču se naši pojmi ne dajo združiti. Dr. Šušteršič je mnenja, da nimajo provincialna gledališča nobenega kulturnega pomena, drugi slovenski rodoljubi pa smo pač mnenja, da je posebno naše slovensko gledališče za nas eminentnega kulturnega pomena... Opozarjam na to, kako eminentnega pomena je

za češki narod njegovo "Narodno divadlo", in to dobiva izdatno podporo od dežele, dasiravno je Praga vse drugo mesto, kakor Ljubljana...".

*Zakaj naš mojster Jakopič
svoj nosi paviljon
zato ker je deželni svet
umetnosti patron.*

gega, kakor kupnina za neko politično kupčijo, ki se je sklenila prvikrat l. 1895. in ki se je ponovila l. 1901., to je tista kupčija, s katero sta stranki večine ena drugo kupili, takorekoč, to je tista vez, katera ju je združila. Ali, gospoda moja, nam vendar ne morete pripisovati naivnosti, da bi mi glasovali za tisto kupnino, katero vi potrebujete zaradi tega, da se skupaj držite kot večina deželnega zbora. Tega ne more nihče od nas zahtevati...".¹⁰

Dr. Tavčar ga je zavrnil: "Jaz opozarjam na to, da nasprotna katoliško-narodna, ali po domače rečeno klerikalna stranka (Poslanec dr. Krek: "Bog lonaj!") "Hva-

Dr. Kreka je Tavčarjevo nasprotovanje razjarilo, tako da je pred deželnim zborom nastopil z izjavami, ki so bile še "odločnejše" od dr. Šušteršičevih. Okarakterizirali bi jih lahko celo kot bolj revolucionarne od onih stališč, ki smo jih imeli še ne tako davno priliko čutiti na lastni koži. Tako se zdi, da se nekatera skrajna mnenja o kulturi pri nas nikakor niso pojavila šele po 1945, oz. ob nastopu komunistične revolucije: "...Jaz bom takoj razvil par mislij, ki opravičujejo to naše stališče. Moderno gledališče, kakor se je sedaj razvilo, je doma na Francoskem in je iz tiste dobe, ko je ravno začelo svo-

bodomiselno gibanje. Doma je na francoskem dvoru, - A bove maiore discit arare minor, - prevzeli so ga plemiči po deželi in potem, - proti koncu 18. stoletja, - je prišlo k nam na Kranjsko. Jasno je, da so zastopniki stanov, ki so takrat edino dominirali, plemenitaši in zastopniki višje duhovščine, prelati, glasovali za to, da se osnuje deželno gledališče. To načelo deželnega zbora pa, da naj dežela gledališče zida in vzdržuje, bi moralo pasti s tistim trenutkom, ko se je sprejela struktura deželnega zbora. To načelo je zastarelo načelo, katero je zvezano s privilegirano družbo. Gledališča kot taka po svojem nastanku nimajo kulturnega pomena, tega ne more nihče trditi. Naj si bo dramatika, katero je rodilo novo, moderno gledališče, naj si bo vse drugo, kar je zvezano z gledališčem, to vse nima kulturnega pomena, to ne izvira iz ljudske duše, to nima služiti kulturi, ampak ima le namen delati prijetno in lahkotno zabavo. ...Dramatika sedanjega gledališča ni dobra in treba je velike akcije, da se povzdigne to gledališče, ki je samo faza v razvoju mestnih zabav, in ki ima na sebi vse

¹⁰ Prav tam, zv. 46, seja z dne 26. novembra 1905 - Dr. Šušteršič je v svojem govoru nemško gledališče prav zanimivo opredelil: "...Če bi pa, gospoda moja, nemškega gledališča ne bilo, vprašam, ali bi bila to kaka nesreča? ...dežela, bi pri tem, gospoda moja, čisto nič ne trpela, osobito ako pogledamo, - oprostite, - to judovsko šmiro, ki navadno vsako zimo pride sem...".

pomanjkljivosti majhnega, malomestnega, provincialnega, po jako čudnih, malenkostnih spletkah razritega življenja...".¹¹

Leto 1908 je prineslo spremembo večine v deželni zboru, oblast na Kranjskem so prevzeli klerikalci in zavel je spremenjen veter, ki je v marsičem odgovarjal načelom dr. Kreka. Že od l. 1905 je visel v zraku predlog dr. Šušteršiča, naj mesto Ljubljana prevzame deželno gledališče v svojo oskrbo. Pogajanja o tem so se med mestnimi in deželnimi oblastmi vlekla vse do začetka vojne, do sporazuma pa tako kot na vseh drugih področjih med strankama ni prišlo.

S spremembo politične večine je prevladalo mnenje, da je slovensko gledališče v službi meščanske zabave in da naj zato zanj skrbe meščani. Gledališče je do l. 1908 dobivalo določeno deželno podporo, vendar je večino finančnih sredstev prispevala ljubljanska mestna občina. Potem ko so deželno oblast prevzeli klerikalci, je edina deželna podpora deželnemu gledališču ostala v obliki oskrbovanja iz gledališkega zaklada (zavarovanja, razsvetljava, vzdrževalna dela...)¹² Pogoji, pod katerimi je dramatično društvo gledališče lahko uporabljalo, pa so se zelo zaostri li l. 1912. Stališče finančnega odseka deželnega odbora iz l. 1910, po katerem se je deželno gledališče prepuščalo dramatičnemu društvu v uporabo brezplačno, se je na predlog dr. Šušteršiča spremenilo - deželni odbor je z odlokom dne 20. 2. 1912 prvič postavil izredne pogoje, in sicer, da je ravnatelj imenovan le v soglasju z deželnim odborom ter da je treba celotni repertoar pravočasno predložiti deželnemu odboru v "aprobacijo".¹³ S tem ko je deželni odbor odstavil ravnatelja Frana Govekarja in intendanta Etbina Kristana, so gledališče spravili v velike težave. Dramatično društvo je odložilo upravo prireditev gledaliških predstav, pogajanja z deželnimi oblastmi je prevzela gledališka komisija, ki jo je izvolila mestna občina ljubljanska, ta pa v pogajanjih prav tako ni imela nobe-

nega uspeha. S tem je bilo delovanje deželnega gledališča ustavljeno in postalo je jasno, da naslednje redne sezone ne bo. Na interpelacijo, v kateri so deželni poslanec Novak in tovariši spraševali deželnega glavarja Šušteršiča, s čim opravičuje dejstvo, da je slovensko gledališče edino deželno gledališče v monarhiji, ki ne "posluje", je ta cinično odvrnil: "Ako je deželni odbor hotel v svoji hiši vladati, je moral varovati pravice hišnega gospodarja... Stvar mestne občine je bila ako hoče sprejeti te samo po sebi umevne pogoje...". Obenem je deželni glavar izrazil veselje nad stalnim gostovanjem Zagrebškega kazališta, ki bo v sezoni 1913/14 z opernim programom redno nastopalo v Ljubljani.¹⁴ Dramske predstave so v zadnji predvojni sezoni pod vodstvom Borštnika uprizarjali tisti slovenski igralci, ki Ljubljane niso zapustili. Ta improvizorij pa ni trajal dlje kot eno sezono - že v začetku aprila 1914 je mestna gledališka komisija ugotovila, da mesto ne vzdrži več finančnega bremena, deželni odbor pa svojega stališča ni spremenil. To je bil konec slovenskega deželnega gledališča, ki ga torej ni zakrivil izbruh prve svetovne vojne.¹⁵

Potem ko je med prvo vojno sezono deželno gledališče zevalo prazno, se je tja maja 1915 vselil kinematograf Central, ki ga je upravljal bivši urednik Slovenca Ivan Štefe. Vsekakor lahko pri tem govorimo o dvojnih merilih klerikalnih oblastnikov - ko je deželno gledališče še uporabljalo Dramatično društvo in je hotelo svoj primanjkljaj po koncu gledališke sezone reševati s kinematografom, ga je deželni odbor že po dobrem mesecu zaprl, ker so bile nekateri filmi baje nemoralni. Liberalni poslanec Reisner je o tem vedel povedati: "...deželni glavar oz. deželni odbor je pokazal svoje krščansko srce zlasti s tem, da je dal letos zapreti kinematograf v deželnem gledališču, samo ker je bila njegova duša ogorčena, ker se je predstavljalo triletnega otroka brez kopalnih hlačk. Par mesecev pozneje pa je govoril v deželnem zboru veliki moralist dr. Krek o svojih ljubavnih zadevah in dr. Šušteršič je pozabil na svoje nežno srce, klerikalci pa so objemali dr. Kreka in klicali: "Kaj nam ministri! Ti in samo ti!"..."¹⁶ Vsekakor je jasno, da kino v deželnem gledališču tudi potem ko so ga začeli upravljati klerikalci ni bil kaj dosti bolj moralen (bil je last Slovenske krščanske socialne zveze). Škof Jeglič, ki so ga njegovi "informatorji" sproti obveščali, je nad kinematografom Central naravnost obupoval: "...Zadnje čase sem naročil presbiteriju, naj gre k predstavam in mi sporoči. Prvič ni bilo nič poseb-

¹¹ Prav tam, zv. 46 - seja z dne 24. novembra 1905.

¹² Predlog liberalcev, naj dežela iz proračuna daje podporo Dramatičnemu društvu za prirejanje slovenskih predstav, so klerikalci vztrajno zavračali - glej npr. zavrnitev resolucije poslanca Novaka na seji deželnega zbora l. 2. 1910 (Obravnave deželnega zbora Kranjskega za 1910 - št. 47 - str. 1051).

¹³ Do l. 1912 so se pogoji, ki jih je deželni odbor narekoval Dramatičnemu društvu, nanašali zgolj na hišni in požarnopolicijski red, oddajo lož in sedežev, kurjavo, razsvetlavo... - Glej interpelacijo dr. Novaka in tovarišev na deželnega glavarja na seji deželnega zbora 9. 10. 1913 (Obravnave deželnega zbora Kranjskega 1912/13 - 49. zvezek); povod za zadržnitev zanke je bila po besedah mestnega odbornika prof. Reisnerja uprizoritev Straussove politične satire Zlata skleda "...z zelo konkretnim ozadjem in s prizoriščem v prestolnici domače monarhije..." - Dušan Moravec, Slovensko gledališče Cankarjeve dobe, Ljubljana, 1974, str. 264 - 265.

¹⁴ Glej op. 10.

¹⁵ Glej: Dušan Moravec, Slovensko gledališče Cankarjeve dobe, Ljubljana, 1974, str. 284 - 294.

¹⁶ Slovenski narod, 27. 11. 1913 - poročilo o predvolilnem shodu kandidata za mestno kurjo Josipa Reisnerja.

no hudega, akoravno dosti zaljubljenosti. V drugič je bila silno velika grdobija: Harem, "Kraljica" harema malo oblečena, prsi komaj pokrite, okoli pasu gola, potem prav kratke hlačice in čez široke, turške, popolnoma prozorne hlačice; plesala je vsaka kretnja nog, prav do vrha se je videla. Bilo je ostudno; v drugi igri rendez-vous dveh ljubimcev in njihovih ljubic: objemanje in poljubovanje brez konca. In občinstvo? V parteru nad 150 dečkov 10-15 let, nekaj dijakov, precej vojakov. - To me je užajilo; v vesti sem dolžan nastopiti proti. Po posvetovanju z nekaterimi gospod sem sklenil: a) pisati tiskovnemu društvu, naj odredi da "Slovenec" in "Bogoljub" ne boste več prenašala oznanil teh predstav in sploh o kinu b) deželni odbor, ki ima upravo gledališča, kjer se igra, naj prepove nemoralne predstave in naj prepove predstave ob nedeljah in praznikih dopoldne in popoldne, dokler je krščanski nauk. - Tiskovnemu društvu sem že pisal...¹⁷ Zdi se, da je poleg državne in deželne cenzure obstajala tudi cerkvena, ki je bila v svoji vplivni sferi še bolj učinkovita od uradne. Glede namena ustanovitve kina Central, škof Jeglič ni imel pretirano pozitivnega mnenja: "... Kino dobiček - Še to. Kino Central ima od maja do sedaj kosmatega dohodka 88.000K, čistega pa 22.000K, so kot fond za slovensko gledališče. Torej pravno nevarni kino naj utemelji pravno nevarno gledališče! Pomagati ne morem."¹⁸ Škof se pri obrambi morale ni pomišljal uporabiti svoj vpliv na deželne oblasti in klerikalni tisk: "7. 4. - Kino Central: Pri današnji seji je kanonik Nadrah poročal o seji vseh g. g. katehetov: Kino Central predstavlja jako umazane slike, vanj zahajajo dijaki, vanj zahaja mladina, prihajajo verniki z dežele, posebno iz okolice. Ako se posvare, pravijo, ta kino je škofov, duhovniški. Nekatere predstave sedanjih časov so se opisale. Sklenilo se je a) tiskovno društvo naj prepove vabila in inserte v naših listih b) jaz dam izjavo o teh predstavah, ki naj se prebere v cerkvah po ljubljanski dekaniji. Vse to sem že koncipiral in poslal v pisarno mojo in tiskarno. ...8. 4. Štefe in kino: Štefe je vedel, da se nekaj snuje zoper kino in je sinoči, kakor nalašč dal v Slovenca silno bogat insert. Prijavil je tudi predstavo "Življenja Jezusovega" za veliki teden. Danes sem mu koj pisal in ga nujno prosil, naj to "profamacijo" opusti: kako more Gospodovo življenje predstavljati na odru kjer se predstavljajo nesramnice, nagote in prešestovanja! Prosil sem ga, naj mi sporoči, da li me bode uslišal. Ako ne odstopi bom podvzel dalje korake: policija in deželni zbor... Deželni glavar in kino - moj dopis - V ponedeljek je prišel k meni deželni glavar. Zvedel o predstavah kino Centrala in mojih namerah.

Ker so te predstave v deželnem gledališču, je mislil da bi liberalci mogli moj list zoper kino zlorabiti in vendar o teh predstavah ni ničesar vedel. Želel je, naj se le posvare ljudje, toda naj se ne govori o kino sploh. Temu sem ustregel. - Prašal je ali naj zapre gledališče za te predstave? Rekel sem, naj jih strogo posvari, da bo zaprl pri prvi nespodobni predstavi. ...16. 4. Deželni odbor - podjetja Kino: Od deželnega odbora sem dobil prepis dopisa podjetju "Kino Central": prepove se vsaka nespodobnost, pri prvi se gledališče odkaže in filmi verske vsebine se dopuste edino le, ako dovoli cerkvena oblast... Štefe me je prosil, da naj se dopusti film "Življenja Jezusovega", ker je že vse pripravljeno in je že stroškov nad 600 K, odgovoril sem: dovoliti ne morem, samo zamižal bom. In kaj mi naredi? Kljub prepovedi je sinočnjemu Slovencu priložil oglase za kino predstave in med drugimi dvomljive vrednosti, tudi "Življenje Kristusovo". Silno sem bil nejevoljen in žalosten. In čas? Danes v nedeljo ob 10 1/2, 2, 3, 4 1/2, 6: torej vse med službo božjo! - Zato sem danes g. Štefetu poročal, kako me je ta brezobzirnost razžalostila in da bom storil vse potrebno, da Slovenec ne prinese nobene poročila o kino predstavah in da filme verske vsebine sploh ne bodo več dopustili. - Prelatu Kalanu, načelniku tiskovnega društva sem že pisal...¹⁹ Res, od Velike noči leta 1916 v Slovencu ni najti reklam za filmske predstave... Vendar kljub vsem škofovim grožnjam in intervencijam kina Central niso zaprli. Podjetja, ki je finančno tako uspešno poslovalo, klerikalci za nobeno ceno niso hoteli izpustiti iz rok. Še 27. 2. 1917 škof Jeglič v svojem dnevniku zapiše: "...Kino Štefetov - Moji gospodje so mi pravili, da kino g.Štefeta ima zopet slabe predstave. Ljudje mislijo, da je ta kino naš duhovski. Slišale so se besede: "Kakšni svinjarji so duhovni, ki imajo tak kino." Mladina moška in ženska ga zelo obiskuje, posebno, kadar se oznani, da je le za odrasle. Kaj naj storim? Ker so predstave v deželnem gledališču sem pisal g.deželnemu glavarju: naj prihodnjih 10-14 dni pošilja poštenega zaupnika k predstavam, ki naj mu točno poroča in ako vidi, da so predstave nemoralne, naj konsorciju Štefe gledališče odpove. Tudi od moje strani bo pošten mož hodil v kino in bo povedal..."

Štefetovo podjetje pa ni bilo antipatično samo kleru, pač pa tudi kulturnikom, ki so se zavzemali za obnove slovenskega gledališča. Izidor Cankar je ustanovitev kina Central podprl, v dobri veri, da se bo na ta način nabral denar za gledališki fond. S tem naj bi dosegli finančno neodvisnost gledališča, ki ne bi več potrebovalo dotacij s strani političnih oblasti, predvsem pa se mu ne bi bilo treba prilagajati nizkemu okusu pub-

¹⁷ Arhiv Slovenije, Arhiv inštituta za novejšo zgodovino, Dnevnik škofa Jegliča (prepis v tipkopisu) - 7. 10. 1915.

¹⁸ Prav tam - 5. 12. 1915.

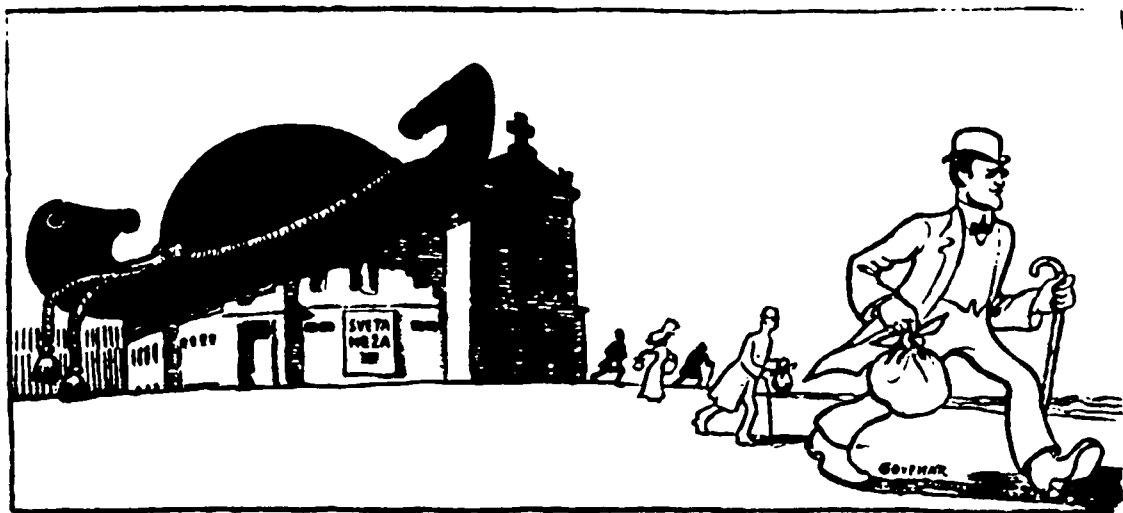
¹⁹ Prav tam - po navedenih datumih.

like. Vendar sta Šušteršič in Štefe stvari obrnila nekoliko drugače - Cankar je o tem zagrenjeno pisal: "...Kino Central, ki se je deželno gledališče zagotovil tja do 15. 10. 1918 je postal slovenska kulturna sramota... deželni odbor ni mislil, da bi utegnila biti korist njegovih agrarnih volilcev v kakšni zvezi z gledališčem v Ljubljani... kino je bil v cvetju in jaz sem silil, naj se pripravi prihodnja gledališka sezona. G. Štefe je trdil, da je nemogoča. Pisal sem Boršniku in on ki mora vedeti, mi je odgovoril, da je mogoča. Povedal sem to Štefetu, ki je hitel obljubovati sejo; potem je odlagal od jutri na pojutrišnjem do današnjega dne. Nemško gledališče je tedaj v Ljubljani igralo in igralo, v slovenskem je kinematograf sem in tja za spremembo zamenjal nemški koncert. Vse to mi je bilo nerazumljivo, dokler nisem sinoči bral v časopisih, da si je g. Štefe

podovanje jemalo sodobno vero v kulturno moč krščanstva; in če ne bo preveč suhoparen bo pristavil: Na programe in oklice ni veliko dati, dejanje velja..."²⁰

◆◆◆

Če se na kratko dotaknemo še društvenega življenja pred prvo svetovno vojno, moramo ugotoviti, da je situacija bila še slabša kot v institucijah, kjer so se profesionalno ukvarjali s kulturo. Liberalna in klerikalna društva, ki so se velikokrat dičila z nazivi "prosvetna", "izobraževalna" ipd., so premnogokrat bila v službi dnevne politike. Lahko rečemo, da v glavnem niso predstavljala dosti več kot nadaljevanje strankarske politike z drugimi sredstvi. Društvene veselice, plesi, gledališke predstave amaterskih odrov, pevski nastopi... naj-

Gledališki ravnatelj Govekar in slovenski igralci zapuščajo slov. gledališče.

Glosa.

Propadla kmalu
vsa slovenska bo kultura
če na nji ležala,
klerikalna bo cenzura.

skrivaj izposloval koncesijo in da je gledališče dobil v najem. Tedaj sem vse razumel in ne čudil bi se več, če bi bral, da se je deželno mesto za nakup živine preselilo v deželni muzej. Za naše narodno življenje je ta dogodek prav malo pomemben. Slovenske kulturne sile se zadnje čase živo prenavljajo in deželni odbor naj sprejema pogodbe, s komer hoče in kakor hoče, slovensko gledališče bo danes ali jutri vendar oživel. Le nekaj je na vsem, kar nam vzbuja v srcu globoko in bridko nesoglasje. Kulturni zgodovinar bo moral pisati, da ljudje, ki so se dali voliti s katoliškimi oklici, svoje kulturne dolžnosti niso storili, da so celo staro kulturno dedščino lahko miselno zapravili; rekel bo, da je njih gos-

večkrat niso mogli potekati, ne da bi bilo v njihovi vsebini, ali pa v vsaj eni od posameznih točk, izraženo določeno idejno-politično sporočilo. Še najbolj je to prišlo do izraza pri predavanjih klerikalnih društev in pa na veselicah liberalnih društev. Klerikalni predavatelji - ponavadi duhovniki - so poslušalce velikokrat svarili pred pogubno svobodomiselnostjo, "razkrinkovali" liberalne laži ipd., liberalni organizatorji domoljubnih veselice pa so večkrat v svoj program vključili kako humoristično točko, v kateri so se iz klerikalcev in du-

²⁰ Slovenec, 22. 12. 1917 - članek Moj greh.

hovščine norčevali.²¹ Zdi se, da so tisti, ki so ta društva vodili, take razmere imeli za normalne oz. običajne. Tako npr. na občnem zboru Slovenske krščansko socialne zveze - krovne organizacije klerikalnih društev - dr. Krek, ki je vodil občni zbor, članstva ni spodbujal k čimvečjemu kulturno-prosvetnemu udejstvovanju, pač pa k boju. Pri tem, ko je navduševal slovenske krščanske kulturnike, si je pomagal z germansko mitologijo: "...preteklo leto je bilo na Slovenskem bojno leto. Imeli smo skoro povsod volitve. V bojnem času je izobraževalno delo nekoliko zastajalo... Nemška pravljica pripoveduje o junaku Siegfriedu, da se je kopal v krvi zmaja, katerega je premagal in da je bil potem neranljiv... SKSZ naj bi tudi tak Siegfried... Mladi Siegfried, Slovenska krščansko socialna zveza, dalje v svojem delu in svojem boju!"²²

Liberalna dojemanja društvenega življenja so bila prav tako bojovita. Precej "krvoločna" se zdi analiza, objavljena v liberalnem dnevniku Dan, v kateri avtor opisuje razmere in ljubljanskem Šentpetrskem okraju: "Proti Sokolu I v Ljubljani delajo velike sovražne načrte. Zbirajo Orle, bogomile, marinarije, oborožujejo svojo armado s srditim sovraštvom proti Sokolu - še nekaj mesecev in armada bo pripravljena za boj. Šentpetrski fajmošter je zgradil na svojem vrtu veliko dvorano - tu se bodo spopolnili veliki načrti. V arsenalu dobi križarska vojska potreben pogum, laži in obrekovanja se bodo sula na Sokole. Ta boj so pričeli misijonarji v pretekli pomladi v Šentpetrski cerkvi, danes so že posvetnjaki v službi sovražne bojne parole. Letajo k gospodarjem, obrtnikom, trgovcem itd. moledavajo za mladino, da naj jim je starši izročijo v vzgojo. Kdor pa je od njih gospodarsko odvisen ta jim mora hčere in sinove brezpogojno odstopiti, če ne, gorje mu...". Članek, ki je somišljenikom kot učinkovita bojna sredstva nasvetoval vstopanje v društva, denarna darila in darovanja knjig za društvene knjižnice, se je zaključil z opozorilom: "...napredna društva spominjajte se bojnega položaja, spomnite se potreb Sokola I..."²³

Ker je šlo na slovenskem kulturnem področju za "kulturni boj" oz. vojno, je deželni glavar in vodja klerikalcev dr. Šušteršič ob začetku prve svetovne vojne resno vzel pogovor, da je v vojni in ljubezni vse dovoljeno. Poleg tega, da je spodbujal člane SLS k ovadstvu in denunciacijam liberalcev, in ukazal sestavljati spiske

politično sumljivih na podlagi seznamov tistih, ki premajajo liberalne časopise itd., je želel novonastale razmere izkoristiti tudi za obračun s Sokoli, najbolj razvejano mrežo liberalnih društev. Potem ko je bil na področju kulturnih institucij uspešen z zaprtjem deželnega gledališča, se mu je zdaj izpolnila davna želja po uničenju kulturne aktivnosti liberalnih društev. Deželna vlada je 30. 7. "začasno" suspendirala delovanje sokolskih društev.²⁴ Šušteršiča pa to ni zadovoljilo - predsednika avstrijske vlade Stürgkha je v svojem pismu z dne 3. 8. 1914 moledoval, naj kranjski deželni vladi podeli pravico, da ne le ustavlja delovanje društev, pač pa da jih tudi razpušča.²⁵ Kmalu za tem se je Šušteršič v maniri pravega janičarja pritoževal tudi pri deželnem predsedniku Schwarzu, ker niso ustavili izhajanja Slovenskega naroda, sokolskih društev pa kljub sumljivim odnosom z dijaškimi organizacijami niso razpustili. Vendar gorečnost deželnega glavarja pri gospodarjih ni naletela na ugoden sprejem - Šušteršičeve zahteve so se Schwarzu zdele pretirane in brez pravne osnove, kar je tudi zapisal v svojem poročilu notranjemu ministrstvu.²⁶

Željeni namen pa je bil le dosežen - delovanje najmožnejše liberalne društvene organizacije je bilo ustavljeno. S tem so liberalna društva dobila jasno sporočilo, da je njihovo delovanje nezaželeno. Tako je npr. odbornik Gospodarskega in izobraževalnega društva za dvorski okraj Fran Kraigher na rednem občnem zboru 15. 6. 1918 - ko je bila strahovlada že mimo - poudarjal: "...da nam je vlada ves čas vojne branila ne-le skliceati občne zbornice, temveč omejila tudi na minimum društveno delovanje. Društveno članstvo se je vsled tega zredueiralo..."²⁷

V Zgodovini Slovencev beremo: "...Slovenska kultura je bila pred prvo svetovno vojno povsem zrela, izoblikovana, trdno zakoreninjena in polna življenjske ter ustvarjalne sile. Idejna in politična diferenciacija, ki je nasledila slogaštvo, je tej kulturni rasti v mnogočem odprla širšo in svobodnejšo pot. Tako v umetnosti kakor v znanosti so ustvarjali pripadniki različnih strani in svetovnih nazorov...". V nadaljevanju avtor sieer našteva "zapreke", ki so se "novemu in kvalitetno višjem

²⁴ Slovenski narod, 30. 7. 1914.

²⁵ Janko Pleteršnik, Prva odločitev Slovencev za Jugoslavijo, Ljubljana, 1971, str. 16.

²⁶ Prav tam.

²⁷ Zgodovinski arhiv Ljubljana, fond LJU 271 - Gospodarsko in izobraževalno društvo za Dvorski okraj, 1. knjiga, seja z dne 15. 6. 1918; "minimum društvenega delovanja" je v praksi pomenil zgolj sestanke društvenega odbora enkrat letno in pa aktivnost društvene knjižnice.

²¹ Podrobna analiza društvenega življenja s statistično obdelavo prireditev za sezone 1913/14 - 1917/18 bo prikazana v knjigi: Dragan Matić, Kulturni utrip Ljubljane med prvo svetovno vojno, ki bo izšla v zbirki Gradivo in razprave (Zgodovinski arhiv Ljubljana) predvidoma v zadnji četrtini leta 1995.

²² Slovenec, 7. 3. 1914.

²³ Dan, 20. 1. 1914.

kulturnemu ustvarjanju" v tem času postavljale. Pri tem omenja nekaj znamenitosti iz klerikalne kulturne politike takratne dobe (Mahničeva stališča do umetnosti, kratenje svobode ustvarjanja in izsiljevanje ustvarjalcev (Štrekelj), akcija škofa Jegliča v zvezi s Cankarjevo Erotiko, šikaniranje zaradi osebnega življenja (Valter Šmid)), omeni pa se tudi uspeh klerikalne politike do Deželnega gledališča in odnos do liberalnega učiteljstva. Vendar se zaključek na koncu tega naštevanja glasi v pogojniku: "Ti in drugi primeri kažejo, da bi klerikalna stranka, če bi bila deželna avtonomija širša, močno zavirala svobodno kulturno ustvarjanje."²⁸

Morda je čas, da se resno premisli, če ne bi veljalo pogojnike v citirani oeeni odstraniti in preprosto sprejeti dejstvo: Klerikalna stranka in katoliška Cerkev sta po vseh svojih močeh zavirali svobodno kulturno ustvarjanje na Kranjskem, v vsakem primeru pa tisto ustvarjanje, ki se ni skladalo s pojmovanji klerikalnih ideologov. Po l. 1908, potem ko je klerikalna stranka prevzela oblast v deželi, se je vrsti kulturnih institucij in društev enostavno "privilo pipo" - odtegnilo deželno podporo in se jih nadlegovalo s cenzuro. Pri tem svojem početju je bila deželna oblast zelo učinkovita in deželna avtonomija ji je nudila čisto zadosti prostora za legalno ugonabljanje kulturnih institucij, ker te pač niso bile po okusu klerikaleev. SLS se je na kulturnem področju uravnala na valovno dolžino cerkvenih vrhov in svojih "agrarnih" volilcev. Kranjski je skušala vtisniti pečat t.i. katoliške kulture, nad vsem pa je bil seveda cilj, z vsemi sredstvi utrditi politično premoč. Veljalo bi torej tudi pretehtati, do katere mere je "idejna in politična diferenciacija, ki je nasledila slogaštvo, kulturni rasti v mnogočem odprla širšo in svobodnejšo pot", koliko pa je ta razpor pospešil prakso brezobzirnih poseganj politike v kulturo, njeno vlogo dekle dnevni politiki, koliko je torej prispeval k uničenju osnovne kulturne avtonomije in nazadovanju nacionalne kulture.²⁹

Zusammenfassung

"Niemand kann behaupten, Theater als solche hätten ihrer Entstehung nach keine kulturelle Bedeutung"

Kultur und Politik in Krain zur Zeit der Jahrhundertwende mit besonderer Rücksicht auf Theater in Kinematograph

In Krain liefen gegen Ende des 19. und zu Beginn des 20. Jahrhunderts auf kultureller Ebene zwei Differenzierungsprozesse ab – ein nationaler und ein ideologischer. Institutionen und Vereine spalteten sich national wie auch politisch in drei große Lager: Deutsche, slowenische Klerikale und slowenische Liberale. Zwischen ihnen fand ein politischer Kulturkampf statt, der der Kultur selbst nicht eben nützte und vor allem den Slowenen beträchtlichen Schaden einbrachte. Der Krieg zwischen Liberalen und Klerikalen zerstörte vor Beginn des I. Weltkriegs das slowenische Landestheater und die slowenische Philharmonie, außerdem entzogen die Klerikalen – als sie später an die Regierung gekommen waren – einer ganzen Reihe von kulturellen Institutionen und Vereinen die finanziellen Zuwendungen. Ihren Höhepunkt erlebte diese Politik zu Beginn des I. Weltkriegs, als es den Klerikalen gelang, durch ein Verbot den *Sokol*-Verein lahmzulegen und unter dem Deckmantel außerordentlicher Maßnahmen jegliche Aktivität der liberalen Vereine im Keim zu ersticken. Es war dies eine Zeit, für die auch die hartnäckige Ablehnung der Klerikalen in Bezug auf die Wiederaufnahme des Spielbetriebs des slowenischen Theaters kennzeichnend ist, womit man Ljubljana angesichts der regulär ablaufenden Saisonen des deutschen Theaters auf kulturellem Feld ganz den Deutschen überließ. Die Kulturpolitik, wie sie von 1908 bis 1918 in Krain geführt wurde, ist alles andere als positiv zu nennen.

²⁸ Zgodovina Slovencev, Ljubljana, 1979, str. 556-557.

²⁹ Trnasto odklanjanje obnovitve delovanja slovenskega gledališča, s čimer so - ob rednih sezonah nemškega gledališča - Ljubljano na kulturnem polju prepustili Nemcem, bi težko blažje ocenili.